

Журнальні видання 20—30-х років ХХ століття як джерело дослідження видавничої справи в Україні

Олена Орлик,
старший науковий співробітник
відділу Державного архіву друку
Книжкової палати України

Для вивчення історії української видавничої справи надзвичайно цінними є журнали 20-х рр. минулого століття. Зародження та розвиток нових журналів у радянський період проходили у декілька етапів: закриття некоммуністичних видань та становлення радянської преси (1920—1922); соціально-тематична диференціація періодичних видань (1923—1925); формування системи журнальних видань (середина — кінець 20-х років).

Становище преси України після громадянської війни та національних утисків було складне. Єдині стандарти щодо видання журналів відсутні та й саме поняття "періодичні видання" не чітко окреслене. Тому установи та видавці не дотримувалися загальних правил. Різноманітність в орфографії свідчить про неусталеність тогочасного правопису. Також не було систематичного накопичення бібліотеками повних комплектів періодичних видань.

У ті часи закладалися основи величезного посилення ідеологічного тиску на суспільство засобами преси, розповсюдження масових друкованих матеріалів для політичного перевиховання населення. Уся видавнича діяльність в Україні була зорієнтована на виконання конкретних політичних, ідеологічних, економічних та господарських завдань Комуністичної партії. Для їхнього розв'язання внесли корективи в структуру та профілювання преси, створили різні типи журналів та газет, які задовольняли інформаційні потреби всіх верств населення, відповідали різним рівням їхньої політичної, культурної, освітньої підготовки. Розпочався процес диференціації преси, спеціалізації для найефективнішого інформаційного впливу на різні групи населення.

Взагалі, преса того періоду відбивала класову структуру суспільства. Враховуючи той факт, що переважну частину населення України становило селянство, особлива увага приділялася селянській пресі, зокрема виданням, розрахованим на бідняків, батраків, середняків, кооператорів.

Іншим напрямом диференціації преси було створення нових спеціалізованих тематичних журналів на основі головної типологічної ознаки радянської преси — соціальної. Формувалися нові видання, які висвітлювали питання політики, торгівлі, промисловості, сільського господарства тощо, задовольняли інформаційні запити читачів у загально-освітній, культурній, мистецькій сферах, висвітлювали питання науки, техніки з урахуванням специфіки робітничої та селянської читачської аудиторії.

У 1928 році розвиток журнальної періодики сягнув своєї найвищої межі. В Україні тоді видавалося 412 її назв, загальним тиражем 18 910 примірників. Це були журнали з найрізноманітніших питань науки і техніки, освіти і культури, літератури та історії, сільського господарства та меди-

цини для різних категорій читачів, враховуючи їхній соціальний статус, освіту, вік, стать.

Історія розвитку журнальної періодики України кінця 20-х років пройшла шлях від зародження та бурхливого розвитку до становлення та оформлення цілісної типологічної системи. Ця система за основними своїми параметрами зберіглася й до сьогодні. Структура періодичних видань тих років спочатку стихійно, а потім цілеспрямовано, під невинним наглядом партійних органів відображала потреби комуністичної політики і диференціювалася у відповідності до соціальної структури суспільства [3].

Видавнича справа провадилася вже як організована та налагоджена діяльність, редагування здійснювалося і сприймалося як усвідомлена й необхідна форма інтелектуальної творчості. З 1923 року почав виходити "Червоний Шлях" (за редакцією Г. Гринька) та інші видання, що принесли в українську літературу чимало доброго зерна, порушили чимало проблем літературного, національного та соціального світоглядного характеру.

Період від 1924 до 1931 років визначається національною політикою радянської влади, відомою під назвою "українізація". На нього припадає переведення багатьох центральних і місцевих органів на українську мову та збільшення їхньої кількості.

Разом з журналами політико-інформаційного характеру українська преса охопила різноманітні галузі культурного і господарського життя, насамперед літературно-наукового характеру.

До цього ж часу належить народження і розвиток таких літературних, наукових, мистецьких видань, як "ВАПЛІТЕ" (Вільна Академія Пролетарських Літераторів) під проводом М. Хвильового, а пізніше, як спадкоємець "ВАПЛІТЕ", — знаменитий "Літературний Ярмарок", літературно-критичний журнал "Критика" [1].

Тогочасні ідеологічні реалії відбивали й інші журнали. Так, з 1923 року в Харкові за редакцією Г. Косинки почав виходити двотижневий кооперативний, літературно-мистецький та популярно-науковий селянський журнал "Нова громада", який визначив своє завдання, як "...боротьбу з темрявою, неучтвом, кооперативною й загальною нашою некультурністю". У 1932 році він припинив своє існування.

Упродовж 1927—1932 років Державне видавництво України (ДВУ) випускало журнал Всеукраїнської спілки пролетарських письменників "Гарт". До редакційної колегії входили І. Микитенко, П. Усенко, В. Сосюра. Журнал містив художні твори, критичні, публіцистичні та наукові статті з різних питань мистецтва. Регулярно друкувалися новини від українського письменництва за кордоном: літорганізації "Західна Україна", з життя українських письменників у Празі тощо.

В Одесі видавництво "Провесень" видавало ілюстрований літературно-мистецький та політично-громадський журнал "Блиски". На його сторінках пролетарські письменники і редакція палко вітали приїзд до Одеси і в Степову Україну театру "Березіль" і його керівника Леся Курбаса.

Журнал "Нова генерація", що виходив у 1927—1930 роках, був одним із найгрунтовніших на той час футуристичних літературно-мистецьких видань і представляв погляди лівої формації мистецтв не тільки з України, СРСР, а й з-за кордону. Журнал виходив щомісяця за редакцією М. Семенка в Державному видавництві України. У ньому висвітлювалися питання теорії і демонструвалася практика лівих течій літератури, кіно, малярства, архітектури, театру тощо, вміщувалися вірші, оповідання, романи, статті (теоретичні, полемічні, критичні), памфлети, репортажі, фейлетони тощо. Гасла журналу, як правило, двома мовами (ук-

раїнською і французькою), друкувалися на початку кожного номера: "Мистецтво як емоціональна категорія культури відмирає", "Повільний процес відмирання мистецтва позначився деструктивними напрямками у мистецтві останніх десятиріч", "Нова генерація" пов'язувала етап деструкції мистецтв, що закінчувався, і етап конструкції їх, що розпочинався, вважаючи обидва ці етапи за складові частини єдиного діалектичного процесу розвитку лівої формації мистецтв.

Співробітники "Нової генерації" постійно радили своїм читачам: перш ніж приступати до тексту, прочитати зміст і зауваження редакції. Вони також широко використовували трибуну журналу для зведення рахунків із творчими конкурентами — "Гартом", "Молодняком", "Авангардом" ("На смітник революції тих, хто в добу переможного наступу пролетаріату і загостреної класової боротьби виступає крикливим "Авангардом" дрібного буржуа і міщанина") [4].

Великого авторитету журналові надавали публікації статей відомих мистецтвознавців К. Малевича, А. Пальмова, М. Плято, М. Штейнберга, С. Войнілович. Особлива увага приділяється дизайну приміщень (квартир, клубів), індустріалізації житла, поліпшенню умов праці, вихованню смаків населення завдяки рекламі на обгортках товарів, питанням функціональної ролі живопису і скульптури. Міста майбутнього, міста-сади, що забезпечують мешканцям здоров'я і нормальні умови існування, — це мрія кожного футуриста, яка може втілитися лише завдяки плануванню, тому в журналі вміщувалися плани забудови міст і сіл, зокрема, подавалася система освоєння території поблизу площі Дзержинського в Харкові у проектах різних архітекторів.

Однак основне місце в журналі все-таки посідала література. Друкувалися, насамперед, футуристичні вірші як самого М. Семенка, так і його товаришів по перу: О. Влизька, В. Вера, І. Маловічка, О. Коржа, М. Гаска та ін. Значне місце посідала й проза О. Мар'ямова, Д. Бузька, Л. Недолі та ін. На полі літературної критики найчастіше поряд із самим М. Семенком, виступали О. Полторацький, Л. Скрипник та ін.

Журнал "Нова генерація" відіграв помітну роль у літературно-мистецькому житті України кінця 20-х — початку 30-х років, іншого, подібного йому за широтою охоплення і значимістю публікацій, видання не було [4].

Не меншого значення здобув освітньо-педагогічний журнал "Радянська Освіта". Громадсько-педагогічний орган Наркомосвіти УСРР мав на меті надати твердого суспільного характеру роботі радянського вчителя, давав практичну відповідь на питання тогочасного педагогічного життя, методи виховання й освіти.

У Луганську виходив щомісячний педагогічний часопис "Радянська школа", який містив методичні статті й огляди, освітню практику й побутові поради, приділяв особливу увагу краєзнавству, педагогічній освіті, інформаційним новинам.

Після букваря ДВУ видавало журнал для читання малописьменних "Геть неписьменність".

На українських теренах здійснювалися надзвичайно активні й плідні бібліологічні дослідження, а це створювало солідне соціологічне, психологічне та економічне підґрунтя для видавничої галузі. Досить згадати діяльність Українського наукового інституту книгознавства та Книжкової палати України. Періодичні видання відгукувалися на здобутки у видавничій галузі, висвітлювали професійні проблеми, вміщували фахові рецензії на нові публікації і у такий спосіб не лише формували громадську думку довкола певного явища літератури, а й привчали публіку до всебічної оцінки твору і видання. На своїх сторінках журнал "Бібліологічні Вісті" умістив ряд публікацій з історії книжкового та бібліотечного руху.

Надзвичайно складно проходило становлення українських наукових видань. 1922 року в складі Академії наук (з 1921 вона називалася Всеукраїнською) було створено Редакційно-видавничу комісію під головуванням беззмінного секретаря А. Кримського, в академічне підпорядкування якого було передано друкарню Києво-Печерської лаври. Так від грудня 1922 року фактично і розпочалася історія Видав-

ництва Академії наук (нині — "Наукова думка"). Почали виходити збірники окремих відділів ("Записки..."), комісій ("Праці" або "Труди"). У 1927 році у зв'язку з розширенням тематики досліджень, збільшенням кількості висококваліфікованих кадрів Академії, стало можливим виділити видавництво у самостійну установу, яка почала функціонувати як Видавництво АН УРСР.

Завдання, які нова влада поставила перед наукою, — розвивати ті галузі фундаментальних і прикладних досліджень, що можуть сприяти втіленню планів соціалістичного будівництва — фактично діяльність Академії підпорядковувалась проблематиці індустріалізації, колективізації, культурної революції та боротьби з ідеологічними ворогами. Проте і в умовах посиленої ідеологізації наука розвивалась, а відтак, висвітлювались результати її роботи. Так, Історико-філологічний відділ ВУАН не лише не втратив традиційного значення "провідного", а й зміцнив свої позиції. По-перше, саме у роки формування Академії широка громадськість найбільше цікавилася донедавна забороненими питаннями української історії, літератури, мистецтва і прагнула одержувати відповідні наукові видання. По-друге, початковий період діяльності Академії збігся із санкціонованою українським урядом політикою українізації. По-третє, спираючись на потужний "людський чинник" — співробітниками відділу були такі сильні науковці, як А. Кримський, С. Єфремов, О. Новицький, Д. Багалій, В. Перетц та ін., у 1924 р. до роботи долучився М. Грушевський, котрий повернувся з-за кордону. В архіві Книжкової палати України зберігаються томи "Записок Історико-філологічного відділу" а також "Етнографічний вісник" (1925—1932), який редагували академік А. Лобода, В. Петров, а та всі інші названі у статті періодичні видання періоду, що аналізується.

1924 р. зусиллями М. Грушевського було відновлено видання часопису "Україна", який, маневруючи у складному ідеологічному полі, усе ж намагався проводити свою випробувану у попередні роки лінію: "...маніфестувати наукову роботу у себе дома, в Українській Республіці..." [5].

Журнал "Україна", ставши органом Історичної секції ВУАН, з-поміж інших актуальних проблем висвітлював й ті, що були пов'язані з українською мовою, її правописом. За шість років було випущено 40 номерів; останній, уже віддрукований номер у світ не вийшов — часопис з його науковими принципами та тематикою "не вписувався" у сталінську концепцію історичної науки.

Серед видань Фізико-математичного відділу ВУАН найпомітнішими були "Записки Фізико-математичного відділу" (1924, 1925), "Праці Інституту технічної механіки" (1927—1930), "Збірник праць Біологічного інституту ім. Х. Омеляченка" (1929), "Українські геологічні вісті" (1923, 1924), "Український зоологічний журнал", "Український ботанічний журнал" (1924), "Збірник праць зоологічного музею" (1927—1930), "Збірник праць Дніпропетровської біологічної станції" (1927—1929), "Збірник праць ботанічного музею" (1929) тощо.

Соціально-економічний відділ за той самий період видав "Записки Соціально-економічного відділу" за редакцією М. Василенка, "Праці комісії для вивчення народного господарства України", "Праці Демографічного інституту", "Праці Комісії для вивчення фінансових справ".

У 1928 році сталася визначна подія у видавничому житті Академії — почав виходити її перший загальнонауковий часопис "Вісті ВУАН". Перший редактор видання — відомий український епідеміолог О. Корчак-Чепурківський.

Як видно з наведених назв видань та показників видавничої діяльності, протягом перших років існування Академії поступово формувалися нові та пріоритетні напрями наукових досліджень, висувалися та зміцнювалися наукові авторитети. Репертуар академічних видань 20-х років демонстрував постійне зростання кількості назв продовжуваних видань, їхніх обсягів та накладів, збагачення тематики.

Кінець 20-х років став трагічним в історії Академії наук: розпочалася тотальна "чистка" під гаслом "критики й самокритики", ревізія попередніх досягнень. Судовий про-

пес 1930 року став фіналом не лише наукової кар'єри, а й свободи і навіть життя багатьох визначних українських учених. Закінчився перший продуктивний і відносно демократичний період діяльності Української академії наук, що наочно продемонстрував можливість національної науки за умов її нормальної організації та державного патронату [2].

За даними Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН, у 20—30-х роках XX ст. в Україні виходили журнали, в яких розглядалися основні питання агрономії [4].

Одним із господарсько-економічних часописів, що висвітлював сільськогосподарські та кустарно-промислові, кредитні кооперації України, був ілюстрований двотижневик "Сільський господар" (1920—1926), у якому друкувалися всі закони і розпорядження уряду з сільськогосподарської кредитної кооперації. Журнал всебічно висвітлював життя сільськогосподарської кооперації — як її центрів, так і філій: спілок, товариств, кустарно-промислових артілей, колгоспів.

Питанням сільського господарства присвячений науково-популярний часопис з малюнками "Агроном", що виходив при Київській філії сільськогосподарського Наукового Комітету України. У кожному випуску багато агрономічних порад, статей з науки й техніки сільського господарства та новини.

Видавництво "Радянське село" почало друкувати двотижневий селянський сільськогосподарський журнал "Радянський селянин". У Прилуках газета "Правда Прилуччини" та Харківська станція бджільництва видавали щомісячний журнал українського пасічництва "Пасічник".

Виходили також часописи, присвячені лісовому, рибному та мисливському господарству: ілюстрований журнал "Український мисливець та рибалка", "Український лісовод".

З господарських та торговельно-економічних часописів цієї доби треба згадати "Господарство України" (1929—1932), "Вопросы экономики Донецкого бассейна" (1929—1932). Дніпропетровський гірничий інститут імені Артема Сергєєва видав бюлетень перекладів і рефератів "ДОМЕЗ" (Достижения металлургии за границей) (1929—1932).

В умовах індустріалізації країни, у 20-х роках поширювався інтерес до техніки. Так, у Києві Товариство друзів Червоного Повітряного флоту видавало журнал "Комсомол и Авиация" (1923, 1924). Київське Товариство друзів радіо популяризувало серед робітників, селян та учнівської молоді журнал "Радио для всех" (1925).

У Харкові товариство "Укравтодор", маючи за мету сприяти поширенню засобів механічного транспорту серед широких верств населення і поліпшувати шляхи, видавало двомісячний журнал "Авто та Шляхи" (1928—1932).

Державне видавництво України в Харкові у 1924 році випускало двотижневий ілюстрований науково-популярний журнал "Знання". Свої завдання його редакція визначала так: "Найкращий багато ілюстрований журнал, який обслуговує робітничо-селянські маси й дає у зрозумілій для них формі найрізноманітніші знання з різних галузей науки й життя. У журналі беруть участь найвидатніші науково-літературні сили".

З метою популяризації фізичної культури та спорту Всеукраїнське товариство "Динамо" в Харкові видавало ілюстрований спортивний журнал "Динамо" (1928—1933).

З'являлись нові журнали, присвячені потребам української дитини і молоді. У Харкові видавництво "Юний лєнінець" випускало "Дитячий рух" (1925—1932), а Державне видавництво України — "Друг дітей" (1928—1932). У журналах публікували свої праці громадські та наукові діячі в справах виховання, дитинства, видатні українські письменники і поети.

Для дітей віком 6—9 років робітнича газета "Пролетар" видавала ілюстрований щомісячний журнал "Жовтень", який уміщував цікаві оповідання, вірші, загадки, ребуси, малюнки, фотографії тощо.

Виходили друком праці медичних установ: "Вопросы онкологии" (1928—1931), "Ветеринарное діло" (1926—1930).

З 1923 року в м. Дніпропетровську почав виходити науковий журнал "Новый хирургический архив". Всеукраїнське медичне видавництво "Научная мысль" продовжило видавати науковий медичний журнал "Врачебное дело".

До військових часописів належав науковий військово-політичний журнал "Армия и Революция". Його редакція ставила своїм завданням всебічне висвітлення питань тактики, військової техніки, розбудови Червоної армії, досвіду світової та громадянської воєн, методів навчання й підготовки військ, організації та озброєння закордонних армій.

З часописів українського мистецтва в першу чергу треба згадати такі органи: тижневик "Нове мистецтво" (1925—1928), що його видавав Відділ мистецтв НКО УСРР у Харкові, та щотижневий журнал мистецького, театрального і клубного життя "Радянське мистецтво" (1928—1932), видавець — Київська окрпрофрада.

Упродовж аналізованої доби виходили також часописи, присвячені театру, музиці, кіно тощо: "Театр", що друкувався окремо в Києві та Одесі в 1922—1923, "Театр, клуб, кино" (1926—1928, Одеса), "Театр, музика, кіно" (1925—1928, Київ), місячник Управління мистецтв НКО УСРР "Радянський театр" (1929—1931, Харків), який висвітлював процес розвитку театрального мистецтва, український кіномотографічний журнал "Кіно" (1925—1933).

Серед часописів українського жіноцтва насамперед треба назвати "Коммунарка Украины" (1922—1928) та "Селянка України" (1924—1931). Тут друкувалися провідні статті про всі важливі питання як політичного, так і господарського характеру; про жіночий рух, про життя та побут селянок і робітниць, про виховання і здоров'я, про кооперацію і хатнє господарство; оповідання, вірші, гуморески.

Гумористично-сатиричний тип видань представлений двотижневиком "Червоний перець", який видавала з 1927 року робітнича газета "Пролетар" та гумористичний журнал "Красный слон", що випускала друкарня газети "Зірка" (1925, 1926).

Друкувалися журнали релігійно-наукового характеру. Охопили вони головним чином церкви православні й євангельську: "Голос православной Украины" (1925, Кафедральний собор), "Богослов Украины" (1926—1928), "Евангелист" (1927, 1928), "Благовестник" (Объединение адвентистов седьмого дня).

З 1930—1932 років радянська влада розпочала готувати перехід до нової національної політики, тобто ліквідації українського Відродження. Як наслідок — закриття засобів масової інформації всіх органів, що боролися за збереження української мови і розвитку української культури, письменства, науки.

Список використаної літератури:

1. Животко А. Історія української преси / А. Животко. — К. : Наша культура і наука, 1999. — С. 277—278.
2. Зелінська Н. В. Наукове книговидання в Україні : історія та сучасний стан / Н. В. Зелінська. — Львів, 2002. — С. 58—63.
3. Коваль Т. В. Журнали України 1917—1928 рр. у фонді Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського як історико-книгознавче джерело : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Коваль Тетяна Володимирівна ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — К., 1998. — 17 с.
4. Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17—18 трав. 2002 р. / за ред. М. М. Романюка. — Львів, 2002. — С. 160—163, 388—392.
5. Від редакції // Україна : наук. трьохмісячник українознав. — 1924. — Кн. 4. — С. 190.